

แนวทางการส่งเสริมชุมชนสร้างสรรค์ในประเทศไทย Approach on Promoting Creative Community in Thailand

จิตตรา มาคะผล*
ศิริบุญ จงวุฒิเวศย์**

บทคัดย่อ

แนวทางการส่งเสริมชุมชนสร้างสรรค์ในประเทศไทย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการวิจัยเอกสาร เพื่อสังเคราะห์องค์ประกอบชุมชนสร้างสรรค์ การสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญและการสนทนากลุ่ม เพื่อศึกษาองค์ประกอบชุมชนสร้างสรรค์ในประเทศไทย และการวิจัยภาคสนาม เพื่อศึกษาแนวทางการส่งเสริมชุมชนสร้างสรรค์ในประเทศไทย การสัมภาษณ์เชิงลึกใช้ผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาชุมชน การศึกษาตลอดชีวิต ด้านวัฒนธรรม และผู้ประกอบการเศรษฐกิจสร้างสรรค์ เช่นเดียวกับผู้ทรงคุณวุฒิในการสนทนากลุ่ม ผู้ให้ข้อมูลหลักในการวิจัยภาคสนามเป็นผู้นำชุมชน ประชาชนชาวบ้าน ผู้แทนเครือข่ายองค์กรในชุมชน และสมาชิกในชุมชน เครื่องมือวิจัยใช้แบบวิเคราะห์เอกสาร ประเด็นสัมภาษณ์ ประเด็นสนทนากลุ่ม และแบบเก็บข้อมูลภาคสนาม วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)

ผลการศึกษาพบว่าองค์ประกอบชุมชนสร้างสรรค์ในประเทศไทย มีดังนี้ 1) ด้านทุนมนุษย์ ได้แก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความสร้างสรรค์ นวัตกรรม ผู้นำชุมชน และการเรียนรู้ 2) ด้านทุนสังคม ได้แก่ การอดทนต่อความคิดและวัฒนธรรมที่แตกต่าง จิตสำนึกชุมชน ความไว้วางใจ การมีส่วนร่วม และเครือข่ายชุมชน 3) ด้านทุนวัฒนธรรม ได้แก่ มรดกทางวัฒนธรรม การสืบทอดวัฒนธรรม พื้นที่วัฒนธรรม และการสร้างคุณค่าและมูลค่าทางวัฒนธรรม และ 4) ด้านทุนทรัพยากร ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติ การอนุรักษ์ทรัพยากร เทคโนโลยี และการบริหารจัดการทรัพยากร แนวทางการส่งเสริมชุมชนสร้างสรรค์ในประเทศไทย ด้านทุนมนุษย์ ควรส่งเสริมการสืบค้น สืบทอดและต่อยอดภูมิปัญญา ให้ชาวบ้านมีความคิดสร้างสรรค์และสร้างนวัตกรรมจากภูมิปัญญา ค้นหาและบ่มเพาะผู้นำชุมชน ให้ชาวบ้านเรียนรู้จากการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนร่วมกัน ด้านทุนสังคม ส่งเสริมการจัดการความขัดแย้งอย่างสร้างสรรค์ ให้มีสำนึกรักบ้านเกิด มีส่วนร่วมในกิจกรรมสร้างสรรค์ชุมชน สร้างและพัฒนาเครือข่ายของชุมชน ด้านทุนวัฒนธรรม ส่งเสริมการสร้างและสืบสานอัตลักษณ์ของชุมชน พื้นที่สร้างสรรค์ด้านวัฒนธรรมในชุมชน และการนำอัตลักษณ์ที่โดดเด่นมาเพิ่มมูลค่า ด้านทุนทรัพยากร ส่งเสริมให้เห็นคุณค่าและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมในการสร้างนวัตกรรมจากภูมิปัญญาท้องถิ่น และส่งเสริมให้ชุมชนจัดการตนเอง

คำสำคัญ : ชุมชนสร้างสรรค์ การพัฒนาชุมชน

* นักศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาการศึกษาด้านศิลปกรรมและการพัฒนามนุษย์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

** อาจารย์ที่ปรึกษา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ภาควิชาการศึกษาด้านศิลปกรรม คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

Abstract

The purposes of this qualitative research were to synthesise the elements of creative communities from abroad and in Thailand. Documentary analysis, in-depth interview, and focus group were used to synthesise the elements of creative communities as well as to study the approach to promote creative community in Thailand. The research tools were documentary analyzing form, in-depth interview questions, focus group items, and field study data collection form. The collected data were analysed by content analysis.

The results showed that the components of creative community were: 1) human capital that included local wisdom, innovation, community leaders, and learning; 2) social capital that included tolerance in different ideas and cultures, community awareness, trust, participation, and network of community; 3) cultural capital that included cultural heritage, cultural inheritance, cultural places, and cultural value creation; and 4) resource capital that included natural resources, resource conservation, technology, and resource management. The approaches to promote creative community in Thailand were: 1) Human Capital: Encouraged searching, inheritance, and innovative creating from local wisdom. Found natural community leaders. Encouraged people to learn by sharing and solving problems for community development; 2) Social Capital: Found the new ways of managing conflict in community. Encouraged community awareness and activity participation of people. Built up and developed networks of community; 3) Cultural capital: Promoted the creation and sustenance of distinctive community identity, the cultural creative spaces, and using the identity to add the economical value; 4) Capital resources: Encouraged the appreciation and conservation of natural resources. Promoted the use of appropriate technology to create innovative local wisdom, and encouraged community self-management.

Key words: creative community, community development

บทนำ

โลกในศตวรรษที่ 21 เป็นสังคมฐานความรู้ ที่เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย ให้ความสำคัญต่อการสร้างความรู้ประสบการณ์และการสร้างสรรค์ กระบวนทัศน์การผลิตเปลี่ยนจากการผลิตและขายเป็นการรับรู้และตอบสนอง คนที่มีความคิดสร้างสรรค์มีจินตนาการ มีความเป็นมืออาชีพและความชำนาญเฉพาะทางเป็นที่ต้องการในทุกสังคม และมีการแข่งขันเพื่อมุ่งเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจโลกตลอดเวลา ท่ามกลางการแข่งขันดังกล่าว ในช่วงปี พ.ศ. 2551-2552 เกิดวิกฤตเศรษฐกิจโลก มีผลให้เกิดแนวคิดใหม่ที่หันมาให้ความสำคัญกับชุมชนและท้องถิ่น และตื่นตัวต่อ

เอกลักษณ์ชุมชนตลอดจนถึงที่มีในชุมชน มีความเห็นว่าชุมชนที่จะประสบความสำเร็จจำเป็นต้องเรียนรู้วิธีการใหม่ๆ เพื่อพัฒนาตนเอง โดยใช้ความหลากหลาย ความสร้างสรรค์ และพลังของคนในชุมชน (เลอรอยด์ ฮาร์วีย์ และจอห์น วิคทอรี, 2004: v) อันเป็นที่มาของแนวคิดชุมชนสร้างสรรค์และเมืองสร้างสรรค์ที่แผ่ขยายไปทั่วโลก รวมถึงประเทศไทย เป้าหมายการพัฒนาประเทศไทยในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559) มุ่งให้คนในสังคมไทยอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข เศรษฐกิจเจริญเติบโตอย่างมีคุณภาพ และยั่งยืน และกำหนดยุทธศาสตร์สร้างภูมิคุ้มกันให้

เข้มแข็งควบคู่กับการพัฒนาคนและสังคมให้มีคุณภาพ มีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรและได้รับประโยชน์จากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างเป็นธรรม สร้างโอกาสทางเศรษฐกิจด้วยฐานความรู้และความคิดสร้างสรรค์ บนพื้นฐานการผลิตและการบริโภคที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม เพื่อบรรลุเป้าหมายดังกล่าว จำเป็นต้องคำนึงถึงการพัฒนาระดับชุมชนที่เป็นฐานราก และความสมดุลในการพัฒนาระหว่างเมืองกับชนบท เพื่อลดช่องว่างทางเศรษฐกิจ ลดปัญหาความแปลกแยกไม่ไว้วางใจ และไม่ร่วมมือร่วมใจ นอกจากนี้ ชุมชนทั่วไทยต่างมีความหลากหลายด้านวัฒนธรรมและอุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณค่า ซึ่งการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาไม่ได้ให้ความสำคัญต่อสิ่งเหล่านี้ ทำให้ชุมชนพึ่งพาตนเองไม่ได้ เกิดปัญหาความยากจน ยาเสพติด อาชญากรรม และสิ่งแวดล้อม ในขณะที่โลกเปลี่ยนไปอย่างต่อเนื่อง รวดเร็วและยากต่อการคาดเดามากขึ้น ชุมชนต้องพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง และสามารถปรับตัวให้อยู่รอดได้ ชุมชนของไทยควรมีความสามารถในการจัดการชุมชนของตนให้ดำรงอยู่ได้อย่างมีความสุข เพื่อเป็นรากฐานที่แข็งแกร่งต่อการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืน และสอดคล้องกับสังคมโลก ตามแนวคิดชุมชนสร้างสรรค์ อันหมายถึงชุมชนที่มีความสร้างสรรค์ในการพัฒนาชุมชนของตนเองท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง สามารถหาวิธีการใหม่ๆ เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน มีเอกลักษณ์ของชุมชนและอำรุงรักษาไว้ได้ สมาชิกในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีและมีความสุข ดังนั้น การศึกษาแนวทางการส่งเสริมชุมชนสร้างสรรค์ในประเทศไทย ย่อมเป็นประโยชน์ต่อทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนที่จะนำไปใช้เป็นเครื่องมือ และเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติและสังคมโลกต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์องค์ประกอบของชุมชนสร้างสรรค์ของต่างประเทศและในประเทศไทย

2. เพื่อศึกษาองค์ประกอบของชุมชนสร้างสรรค์ในประเทศไทย

3. เพื่อพัฒนาแนวทางการส่งเสริมชุมชนสร้างสรรค์ในประเทศไทย

แนวคิด ทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยศึกษาเอกสารและผลงานที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ประกอบด้วย ความเป็นมาและความหมายของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ และการพัฒนาประเทศตามแนวทางเศรษฐกิจสร้างสรรค์

2. แนวคิดเกี่ยวกับเมืองสร้างสรรค์ ประกอบด้วย ความหมายของเมืองสร้างสรรค์ องค์ประกอบเมืองสร้างสรรค์ ดัชนีความสร้างสรรค์ และการพัฒนาความสร้างสรรค์ด้วยวัฒนธรรม

3. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนสร้างสรรค์ ประกอบด้วย ชุมชนและการพัฒนาชุมชน ชุมชนสร้างสรรค์ การพัฒนาชุมชนสร้างสรรค์ และแนวคิดชุมชนสร้างสรรค์ในประเทศไทย

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชุมชนและการพัฒนาชุมชนในมิติที่ใกล้เคียงกับชุมชนสร้างสรรค์

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Method) และวิธีการศึกษาหลายลักษณะ ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาองค์ประกอบชุมชนสร้างสรรค์ของต่างประเทศและในประเทศไทย เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยสืบค้นหนังสือ ตำรา บทความวิชาการ เอกสารสิ่งพิมพ์ และรายงานการวิจัย ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับชุมชนสร้างสรรค์ของต่างประเทศและในประเทศไทย จากห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ เอกสารของหน่วยงานที่

เกี่ยวข้อง และฐานข้อมูลในอินเทอร์เน็ต โดยใช้คำสำคัญที่เกี่ยวข้องในการสืบค้น และวิเคราะห์เนื้อหาตามกรอบแนวคิดจากการศึกษาวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องคือ องค์ประกอบชุมชนสร้างสรรค์ 4 ด้าน ได้แก่ ด้านทุนมนุษย์ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนทรัพยากร และสังเคราะห์องค์ประกอบย่อยในแต่ละด้าน ใช้แบบวิเคราะห์เอกสารเป็นเครื่องมือวิจัย

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาองค์ประกอบชุมชนสร้างสรรค์ในประเทศไทย ดำเนินการใน 2 ลักษณะ ดังนี้ 1) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง โดยสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาชุมชน การศึกษาตลอดชีวิตหรือด้านวัฒนธรรม และผู้ประกอบการเชิงสร้างสรรค์ จำนวน 6 คน ที่เป็นผู้บริหารองค์กรหรือเจ้าของกิจการ และมีประสบการณ์ไม่ต่ำกว่า 10 ปี นำผลการวิจัยเอกสารเป็นกรอบในการสัมภาษณ์ เครื่องมือวิจัยคือประเด็นการสัมภาษณ์ 2) การสนทนากลุ่ม (Focus Group) ผู้ร่วมสนทนาเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 10 คน การเลือกกลุ่มตัวอย่าง เกณฑ์ในการเลือกและกรอบการสนทนา เช่นเดียวกับการสัมภาษณ์เชิงลึก เครื่องมือวิจัยคือประเด็นการสนทนากลุ่ม

ขั้นตอนที่ 3 การศึกษาแนวทางการส่งเสริมชุมชนสร้างสรรค์ในประเทศไทย ดำเนินการใน 2 ลักษณะ คือ 1) การสัมภาษณ์เชิงลึก โดยสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญชุดเดียวกับการศึกษาองค์ประกอบชุมชนสร้างสรรค์ในประเทศไทย 2) การวิจัยภาคสนาม โดยคัดเลือกพื้นที่ศึกษาเบื้องต้นจากหมู่บ้านที่ได้รับรางวัลหมู่บ้านหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP Village Champion: OVC) ของกรมการพัฒนาชุมชนที่มีลักษณะใกล้เคียงกับผลการศึกษาองค์ประกอบชุมชนสร้างสรรค์ในประเทศไทย จำนวน 8 แห่ง ในสี่ภูมิภาค นำเสนอที่ประชุมการสนทนากลุ่มพิจารณาความเหมาะสมและให้ที่ประชุมเสนอชื่อเพิ่มเติมเพื่อคัดเลือก โดยเป็นชุมชนที่ได้รับรางวัลด้านการพัฒนาชุมชนระดับประเทศ มีองค์ประกอบชุมชน

สร้างสรรค์ด้านทุนมนุษย์ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม หรือทุนทรัพยากร ที่โดดเด่นใช้เป็นกรณีตัวอย่างได้ และการเดินทางโดยรถยนต์เข้าถึงสะดวก ที่พักอาศัย และการวิจัยในพื้นที่ที่มีความปลอดภัย ผลการคัดเลือกชุมชนพื้นที่ศึกษาจำนวน 3 แห่ง ได้แก่ ชุมชนแพรกหนามแดง ตำบลแพรกหนามแดง อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ชุมชนบ้านแม่กำปอง ตำบลห้วยแก้ว อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ และชุมชนบ้านภู ตำบลบ้านเป้า อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร แล้วทำการศึกษาองค์ประกอบชุมชนสร้างสรรค์ของแต่ละชุมชน โดยศึกษาข้อมูลพื้นฐานจากเอกสาร อินเทอร์เน็ตและสื่อต่างๆ และสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ได้แก่ ผู้นำทางการ ผู้นำธรรมชาติ ประชาชนชาวบ้าน สมาชิกเครือข่ายองค์กรในชุมชน และสมาชิกในชุมชน โดยเลือกผู้ที่ถูกระบุชื่อซ้ำมากที่สุด จำนวนผู้ให้ข้อมูลหลักขึ้นอยู่กับข้อมูลที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์จนเห็นว่าได้ข้อมูลที่อิมตัวเพียงพอต่อการวิเคราะห์

ผลการวิจัย

1. องค์ประกอบชุมชนสร้างสรรค์ของต่างประเทศและในประเทศไทย ผลการวิจัยเอกสารพบว่า องค์ประกอบชุมชนสร้างสรรค์ของต่างประเทศและในประเทศไทย มีดังนี้ 1) องค์ประกอบด้านทุนมนุษย์ ประกอบด้วย ความชาญฉลาดและภูมิปัญญาในชุมชน ความคิดสร้างสรรค์ของคนในชุมชน การสร้างนวัตกรรม และการตัดสินใจอย่างอิสระ ผู้นำชุมชน และการเรียนรู้ของคนในชุมชน 2) องค์ประกอบด้านทุนสังคม ประกอบด้วย การอดทนต่อความความคิดและวัฒนธรรมที่แตกต่าง จิตสำนึกชุมชน ความไว้วางใจ และการเอื้อประโยชน์ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน เครือข่ายของชุมชน และกลุ่ม/องค์กรต่างๆ ในชุมชน 3) องค์ประกอบด้านทุนวัฒนธรรม ประกอบด้วย มรดกทางวัฒนธรรม การสืบทอดวัฒนธรรม การเรียนรู้วัฒนธรรม พื้นที่วัฒนธรรม และการสร้างคุณค่าและ

มูลค่าทางวัฒนธรรม และ 4) องค์ประกอบด้านทุนทรัพยากร ประกอบด้วย ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เทคโนโลยี แหล่งเรียนรู้ในชุมชน สถาบันการเงิน และการบริหารจัดการทรัพยากร

2. องค์ประกอบชุมชนสร้างสรรค์ในประเทศไทย ผลการวิจัยพบว่า องค์ประกอบชุมชนสร้างสรรค์ในประเทศไทย มีดังนี้ 1) องค์ประกอบด้านทุนมนุษย์ ประกอบด้วย ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความสร้างสรรค์ นวัตกรรม ผู้นำชุมชน และการเรียนรู้ 2) องค์ประกอบด้านทุนสังคม ประกอบด้วย การอดทนต่อความความคิดและวัฒนธรรมที่แตกต่าง จิตสำนึกชุมชน ความไว้วางใจ การมีส่วนร่วม และเครือข่ายของชุมชน 3) องค์ประกอบด้านทุนวัฒนธรรม ประกอบด้วย มรดกทางวัฒนธรรม การสืบทอดวัฒนธรรม พื้นที่วัฒนธรรม และการสร้างคุณค่าและมูลค่าทางวัฒนธรรม และ 4) องค์ประกอบด้านทุนทรัพยากร ประกอบด้วย ทรัพยากรธรรมชาติ การอนุรักษ์ทรัพยากร เทคโนโลยี และการบริหารจัดการทรัพยากร

3. แนวทางการส่งเสริมชุมชนสร้างสรรค์ในประเทศไทย ผลการวิจัยพบว่า ควรมีการส่งเสริมชุมชนในประเทศไทยเพื่อให้เป็นชุมชนสร้างสรรค์ดังต่อไปนี้

3.1 การส่งเสริมด้านทุนมนุษย์ ควรส่งเสริมให้ชุมชนสืบค้น และรวบรวมองค์ความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น ถ่ายทอดสืบสานให้คงอยู่ และส่งเสริมปราชญ์ชาวบ้านให้สร้างสรรค์นวัตกรรมจากภูมิปัญญา ปลุกฝังเยาวชนให้มีความสร้างสรรค์และสร้างเป็นนวัตกรรม ให้ชาวบ้านรู้จักใช้วัฒนธรรมและวิถีอาชีพมาต่อยอด รู้จักนำของดีในชุมชนมาสร้างมูลค่า และมีการบริหารจัดการที่ดี ใช้ชุมชนเป็นห้องทดลองผลิตผลงานใหม่ๆ เช่น ผลิตภัณฑ์ชุมชน และการแก้ปัญหาชุมชน เป็นต้น ส่งเสริมผู้นำให้มีความรอบรู้ มีวิสัยทัศน์ มีบารมี มีคนเคารพเชื่อถือ ให้ความ

ร่วมมือ และเป็นศูนย์กลางความสามัคคีของคนในชุมชน ส่งเสริมการเรียนรู้ของคนในชุมชนเพื่อให้ชาวบ้านพึ่งตนเองได้และมีการเรียนรู้เป็นหัวใจ ให้เรียนรู้ร่วมกันโดยการวิเคราะห์ปัญหา ค้นหาทางออก และสร้างสรรค์ผลงานหรือแนวทางใหม่ๆ ให้ชุมชน ชี้แจงวิจัยท้องถิ่นเพื่อแก้ปัญหา และนำข้อมูลจากงานวิจัยมาใช้ในการพัฒนาอย่างแท้จริง อีกทั้งส่งเสริมการเรียนรู้ด้านศิลปะที่จะช่วยให้เยาวชนมีความคิดสร้างสรรค์เพิ่มขึ้น

3.2 การส่งเสริมชุมชนสร้างสรรค์ด้านทุนสังคม ควรส่งเสริมให้คนในชุมชนมีความอดทนต่อความคิดและวัฒนธรรมที่แตกต่าง รู้จักเปลี่ยนวิธีคิดและมุมมองต่อความคิดเห็นที่แตกต่างว่าไม่ใช่ปัญหา แต่เป็นประโยชน์ต่อความคิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ และร่วมมือกันแก้ไขความขัดแย้งอย่างสร้างสรรค์ หาทางออกให้ทุกฝ่ายได้รับประโยชน์ เปิดโอกาสให้ความคิดแปลกใหม่ถูกนำไปปฏิบัติ แสดงออกต่อผู้ที่ไม่เห็นต่างอย่างสันติและให้ความร่วมมือต่อส่วนรวม ส่งเสริมจิตสำนึกชุมชน ให้คิดว่าชุมชนคือบ้าน ทุกคนเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และร่วมขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนให้เกิดบรรยากาศที่มีชีวิตชีวาและดึงดูดผู้คน ดึงดูดคนรุ่นใหม่ให้กลับบ้านเกิด และร่วมเป็นกำลังในการพัฒนาชุมชนส่งเสริมการมีส่วนร่วม โดยให้ชุมชนมีกิจกรรมร่วมกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ให้คนรุ่นใหม่เห็นคุณค่าของผู้อาวุโสที่เป็นภูมิปัญญาในชุมชน และให้ชาวบ้านร่วมเป็นสมาชิกและดำเนินกิจกรรมของกลุ่มต่างๆ ในชุมชน ส่งเสริมการสร้างและพัฒนาเครือข่ายของชุมชน สร้างพันธมิตรจากภาคส่วนต่างๆ อย่างหลากหลาย และกระตุ้นให้เครือข่ายมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน

3.3 การส่งเสริมชุมชนสร้างสรรค์ด้านทุนวัฒนธรรม ควรส่งเสริมการสืบสานวัฒนธรรม โดยรวบรวมข้อมูลมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อใช้วางแผนพัฒนา สร้างและนำเสนออัตลักษณ์ชุมชนผ่านสินค้าหรือบริการที่สะท้อนความเป็นตัวตนของชุมชน ส่งเสริม

การเรียนรู้ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชุมชน และดำรงรักษาโดยการเข้าร่วมกิจกรรมทางวัฒนธรรม ปฏิบัติตามจารีตประเพณี ประยุกต์และสร้างนวัตกรรม ที่สอดคล้องการเปลี่ยนแปลง แต่ยังคงสะท้อนอัตลักษณ์ ของวัฒนธรรมชุมชนส่งเสริมให้มีพื้นที่จัดกิจกรรม สร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมในชุมชน เช่น ลานวัฒนธรรม ถนนคนเดิน ตลอดจนกิจกรรมในแหล่งเรียนรู้ต่างๆ เพื่อสร้างบรรยากาศแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต สร้างแรงบันดาลใจต่อความคิดสร้างสรรค์ และให้โอกาสที่ เท่าเทียมต่อทุกความคิดสร้างสรรค์ ส่งเสริมการสร้าง คุณค่าและมูลค่าทางวัฒนธรรม ส่งเสริมเศรษฐกิจ ชุมชนตามแนวทางเศรษฐกิจสร้างสรรค์ โดยนำ อัตลักษณ์หรือสิ่งที่หาได้ในชุมชนมาพัฒนาเป็นสินค้า หรือบริการ ให้มีวัฒนธรรมของชุมชนฝังอยู่ในตัว ผลิตภัณฑ์ ร่วมกันสร้างแบรนด์ของชุมชนและใช้ ประโยชน์ร่วมกัน และนำข้อได้เปรียบของชุมชนมา สร้างความแตกต่างให้เป็นที่ต้องการของคนภายนอก

3.4 การส่งเสริมชุมชนสร้างสรรค์ด้าน ทูทริยภาพกร ควรส่งเสริมให้ชาวบ้านเห็นคุณค่า ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน มีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติหรือการนำมาใช้ ประโยชน์อย่างคุ้มค่ามีโครงสร้างพื้นฐานด้านเทคโนโลยี สารสนเทศและการสื่อสารสำหรับสืบค้น จัดเก็บ และ เผยแพร่องค์ความรู้ของชุมชน ส่งเสริมการใช้เทคโนโลยี เพื่อการสร้างนวัตกรรม โดยไม่จำเป็นต้องซับซ้อน หรือล้ำสมัยและไม่ทำลายวัฒนธรรมดั้งเดิม ส่งเสริม การบริหารจัดการทรัพยากร ให้ชุมชนจัดการตนเอง มีนโยบายการพัฒนาสู่ชุมชนสร้างสรรค์ที่ชัดเจนและ เหมาะสมกับสภาพชุมชน มีแผนงานที่ชัดเจนและ ขับเคลื่อนตามแผนโดยชุมชน จัดทำแผนที่ทุนชุมชน ระบบฐานข้อมูลชุมชนที่เป็นปัจจุบันเพื่อใช้วางแผน พัฒนา และจัดระบบสนับสนุนด้านต่างๆ เช่น ระบบ สวัสดิการชุมชน ระบบกองทุนการเงิน ระบบอนุรักษ์ ทรัพยากร เป็นต้น

อภิปรายผลการวิจัย

การอภิปรายผลการวิจัยตามองค์ประกอบ และแนวทางการส่งเสริมแต่ละด้าน มี ดังนี้

1. ผลการวิจัยพบว่าองค์ประกอบด้านทุน มนุษย์ของชุมชนสร้างสรรค์ในประเทศไทย ได้แก่ ภูมิปัญญา ความคิดสร้างสรรค์ การสร้างนวัตกรรม ผู้นำชุมชน และการเรียนรู้ สอดคล้องกับที่กระทรวง เพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศของสหราชอาณาจักร (DFID, 2000: online) กล่าวว่า ทุนมนุษย์หมายถึง คุณภาพของคนในชุมชน เช่น ด้านความรู้ ความ สามารถในการทำงาน ภาวะผู้นำ และสุขภาพ และ นวัตกรรม ภาวะฉวยโอกาส และพิสัยทัศน์ (2548: 34) กล่าวว่าชุมชนที่มีทุนมนุษย์สูงหมายถึงมีคนจำนวน หนึ่งที่มีคุณภาพ เป็นคนเก่ง คนดี เป็นผู้นำในสังคม มีการรวมกลุ่มและสร้างเครือข่ายการทำงานให้ส่วนรวม ชุมชนที่ทุนมนุษย์มีศักยภาพสูงจะเป็นพลังสำคัญใน การพัฒนาชุมชน นอกจากนี้ โกวิทช์ พวงงาม (2553: 399-401) ยังกล่าวว่าสิ่งสำคัญในทุนมนุษย์คือทุน ความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชน ที่มีคุณค่า ก่อ ให้เกิดผลงานสร้างสรรค์ ต่างๆ สร้างมูลค่าทาง เศรษฐกิจขึ้นมาได้ ชุมชนที่มีสมาชิกขาดแคลน แม้ เพียงจำนวนหนึ่ง ก็สามารถสร้างประโยชน์มหาศาล ให้แก่ชุมชน

2. องค์ประกอบด้านทุนสังคม ได้แก่ การอดทนต่อความคิดสร้างสรรค์และวัฒนธรรมที่ แตกต่าง จิตสำนึกชุมชน ความไว้วางใจ การมีส่วนร่วม และเครือข่ายของชุมชน สอดคล้องกับโรเบิร์ต พุดนัม (สุวรรณี คำมันและคณะ, 2551: 2) ที่ให้นิยามทุน ทางสังคมว่าเป็นลักษณะเด่นขององค์กรทางสังคม เช่น ความไว้วางใจ บรรทัดฐาน และเครือข่าย และ กระทรวง เพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศของ สหราชอาณาจักร (DFID, 2000: online) ที่กล่าวว่าทุน ทางสังคมหมายถึงทรัพยากรทางสังคมที่ใช้แก้ปัญหา และพัฒนาชุมชน รวมทั้งความไว้วางใจ การยอมรับ ซึ่งกันและกัน กลุ่มองค์กร เครือข่ายภาคประชาชน

และภาคประชาสังคม และโกวิท พวงงาม (2553: 395-396) กล่าวว่า ทูตทางสังคมเป็นระบบความสัมพันธ์และกฎเกณฑ์ที่ร้อยรัดผู้คนให้อยู่ร่วมกันในชุมชน ฟังพาทอาศัย ไว้เนื้อเชื่อใจ และมีจิตสำนึกร่วมกัน และริชาร์ด ฟลอริดา กล่าวว่า การอดทนรับ (Tolerance) ความแตกต่างและหลากหลายทางความคิด การแสดงออก และวัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบของทุนสร้างสรรค์ และเป็นแรงดึงดูดคนที่มีความสามารถเข้ามาในชุมชน (Hui, D., 2005: 29-30) นอกจากนี้ สุวรรณ คำมั่นและคณะ(2551: 31) ยังเสนอว่าการพัฒนาทุนมนุษย์และทุนทางสังคมเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ และควรมีค่านิยมพื้นฐานร่วมที่ก่อให้เกิดความเชื่อมั่นและความไว้วางใจต่อกัน (Trusting) ความใส่ใจต่อผู้อื่น (Caring) การแบ่งปัน (Sharing) และความร่วมมือร่วมใจ (Collaborating)

3. องค์ประกอบด้านทุนวัฒนธรรม ได้แก่ มรดกทางวัฒนธรรม การสืบทอดวัฒนธรรม พื้นที่วัฒนธรรม และการสร้างคุณค่าและมูลค่าทางวัฒนธรรม ซึ่งสอดคล้องกับจอห์นและฟิลิปส์ (Kreidler, J., & Trounstein, P., 2005: 6) ที่กล่าวถึงนิเวศวัฒนธรรมชุมชนสร้างสรรค์ของซิลิกอน วัลเลย์ (Silicon Valley) ว่ามีองค์ประกอบ 3 ด้าน คือ การรู้ วัฒนธรรมของคนในชุมชน การปฏิบัติทางวัฒนธรรมอย่างมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และสินค้าและบริการทางวัฒนธรรมซึ่งบ่งบอกความเชี่ยวชาญที่หลากหลายและจอห์น เอเจอร์ (Eger, J. M., 2003: 4) กล่าวว่า ชุมชนสร้างสรรค์ได้แก่ชุมชนที่เห็นความสำคัญของการเชื่อมโยงศิลปะ วัฒนธรรม และเศรษฐกิจเข้าด้วยกัน และนำมาใช้อย่างชาญฉลาดในการพัฒนาทรัพยากรด้านอื่นๆ และบิลและคณะ (Bulik, B., et al., 2003: 1) ที่กล่าวว่าชุมชนที่ประสบความสำเร็จจำนวนมาก เป็นชุมชนที่แสดงให้เห็นวัฒนธรรมของชุมชนที่แตกต่างจากที่อื่นได้อย่างเด่นชัด แต่ละชุมชนจึงควรรหาอัตลักษณ์ของตนเองและทำให้เติบโตมีชีวิต

4. องค์ประกอบด้านทุนทรัพยากร ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติ การอนุรักษ์ทรัพยากร เทคโนโลยี และการบริหารจัดการทรัพยากร สอดคล้องกับริชาร์ด ฟลอริดา (Florida, R., 2004: 251) ที่กล่าวว่า เทคโนโลยีเป็นองค์ประกอบหลักของชุมชนสร้างสรรค์และอากาศ กระโหมงส์ (2522: บทคัดย่อ) ศึกษาปัจจัยความสำเร็จในการประกอบกิจการที่พัคสัมผัสนวัตกรรมชนบทเกาะยาวน้อย จังหวัดพังงา พบว่ามีการจัดการทรัพยากรที่ดี ได้รับรางวัลมรดกโลกจากนิตยสารเนชั่นแนลจีโอกราฟฟิกแทมเวลเลอร์ในด้านจัดการท่องเที่ยวควบคู่กับการอนุรักษ์ชายฝั่ง และ สุวิทย์ เมษินทรีย์ (2550: 13) กล่าวว่า ธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า เป็นตัวกำหนดศักยภาพด้านอาชีพและเป็นปัจจัยนำเข้าในกระบวนการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนที่ต้องคิดว่าจะทำอย่างไรจึงจะแปลงออกมาเป็นผลผลิตได้

5. ผลการศึกษาแนวทางการส่งเสริมชุมชนสร้างสรรค์ในประเทศไทยด้านทุนมนุษย์ พบว่า ควร ต่อยอดภูมิปัญญาของชุมชนด้วยความคิดสร้างสรรค์ และการสร้างนวัตกรรมอยู่เสมอ ให้ผู้นำชุมชนเป็นศูนย์รวมจิตใจและความศรัทธา และให้ชาวบ้านเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง สอดคล้องกับจอร์จ หงส์ลดาธมภ์ (2555: 36) ที่กล่าวว่าการส่งเสริมทุนมนุษย์มีความสำคัญที่สุดในการส่งเสริมชุมชนสร้างสรรค์ เพราะเป็นทรัพยากรที่มีค่าและเป็นกลไกสำคัญสู่ความคิดสร้างสรรค์ในด้านอื่น หากทุนมนุษย์ไม่มีศักยภาพ ทุนด้านอื่นคงสร้างสรรค์ตัวเองไม่ได้ และผลการวิจัยภาคสนามพบว่าการต่อยอดและการสร้างนวัตกรรมจากภูมิปัญญาท้องถิ่นในการออกแบบลายผ้าไหมแก้วมุกดาจากลายผ้าโบราณของชาวบ้านภู การออกแบบประตูปิด-เปิดน้ำจากภูมิปัญญาการทำนบดินในอดีตของชาวแพรกหนามแดง และการปรุงอาหารจากผักพื้นบ้านของชาวแม่กำปอง อีกทั้งผสมผสานกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ดังที่บ้านภูใช้คอมพิวเตอร์ช่วยในการออกแบบลายผ้า

เพื่อสะดวกแก่การถ่ายถอดและพิมพ์ต้นแบบ สอดคล้องกับที่โกวิทย์ พวงงาม (2553: 399) กล่าวว่าในภูมิปัญญาท้องถิ่นมีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง และเป็นความรู้ที่ปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ จึงใช้ได้ตลอดเวลา และเสรี พงศ์พิศ (2552: 57) กล่าวว่า การสร้างนวัตกรรมคือความคิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่จากภูมิปัญญาท้องถิ่นและความรู้สากลหรือความรู้จากวัฒนธรรมอื่น และสอดคล้องกับฐานคิดเทคโนโลยีคือความปรารถนาที่จะรับใช้ (idea of service) มิใช่เพื่อสร้างกำไรสูงสุด (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2553: 69) อย่างไรก็ตาม ชุมชนควรหาจุดสมดุลในการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นและการตอบสนองนักท่องเที่ยวให้เป็นไปเพื่อความเจริญเติบโตของชุมชน

ผลการศึกษานโยบายการส่งเสริมทุนมนุษย์ด้านความคิดสร้างสรรค์พบว่า ควรมีการเสริมสร้างบรรยากาศแห่งความคิดสร้างสรรค์ สอดคล้องกับผลการศึกษากการสร้างสรรค์เมืองนาราในประเทศญี่ปุ่นของดวงจันทร์ อาภาวัชรุทธิ์ เจริญเมือง (2547: 139) พบว่าการสร้างสรรค์เมืองอาจเป็นการรักษายานเก่าแก่ของเมือง สภาพแวดล้อม ภูมิทัศน์เมือง การป้องกันภัยพิบัติทางธรรมชาติ การจัดการพื้นที่สีเขียว หรือการดูแลระบบนิเวศ ตลอดจนสัตว์ในบริเวณนั้นก็ได้ และสอดคล้องกับฟลอริดา (Florida, R., 2004: 283) ที่กล่าวว่า ความสำเร็จของความคิดสร้างสรรค์ขึ้นอยู่กับการสร้างสถานที่สร้างสรรค์เพื่อก่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ หรือดังที่ฮาวกินส์ (Howkins, J., คุณากร วาณิชยวิรุฬห์ แปล, 2552: บทนำ) กล่าวว่าความคิดสร้างสรรค์เกิดได้ในทุกองค์กรที่ยอมให้การคิดค้นและความแปลกใหม่ก่อตัวขึ้น เจริญออกงาม และได้รับการเห็นคุณค่า และผลการวิจัยภาคสนามที่พบว่าชาวบ้านมีความคิดสร้างสรรค์ ดังปรัชญาของศิลปินพื้นบ้านชาวแพทกหนามแดงเจ้าของบ้านไม้ไผ่สวยงามที่เล่าว่า“ไม้ไผ่เป็นต้นไม้ที่อยู่ปลายฟ้าโน้น (ชี้มือไปทางภูเขา) แต่ใบจากอยู่ติดดินติดน้ำแถวนี้ ผมเอามาอยู่ด้วยกัน อย่างหนึ่งต้องการน้ำจืด อีกอย่างต้องการ

น้ำเค็ม ก็เอามารวมกันเป็นบ้านสวยอยู่ได้ตามกำลังเรา” (อุมา ศิลาวงษ์, สัมภาษณ์ 5 สิงหาคม 2555) และเรื่องราวของชาวแม่กำปองกับกาแปสดรสดี้เก็บจากไร่ คั่ว บด และชงด้วยอุปกรณ์ง่ายๆ ให้แขกที่มาพักโฮมสเตย์ดื่ม แล้วล้างถ้วยกาแปด้วยน้ำเปล่าให้สะอาดหมดจดโดยใช้ใบตองสดจากต้นกล้วยที่ปลูกไว้ข้างอ่างล้างจานแทนฟองน้ำ (มาลี ชัยพล, สัมภาษณ์ 17 ตุลาคม 2555) บรรยากาศที่สร้างสรรค์เช่นนี้จะส่งผลให้คนในชุมชนมีความคิดสร้างสรรค์ต่อเนื่องไปไม่สิ้นสุด

ผลการวิจัยพบว่าในการส่งเสริมผู้นำชุมชนควรพัฒนาให้เป็นผู้มีศักยภาพและมีวิสัยทัศน์ เพราะผู้นำเป็นผู้ที่มีอำนาจในการวางนโยบายและขับเคลื่อนชุมชนไปในทิศทางที่ต้องการ สอดคล้องกับนฤต เทอดสถีร์ศักดิ์ (2550: 97) ที่กล่าวว่า หลักการสำคัญและเป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนาคือการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์อย่างต่อเนื่อง ชุมชนจะไม่มีความสำเร็จได้ถ้าขาดผู้นำท้องถิ่นที่มีคุณภาพและวิสัยทัศน์ยาวไกล ทุกคนควรเป็นได้ทั้งผู้นำและผู้ตาม จึงควรส่งเสริมสมาชิกในชุมชนให้มีคุณลักษณะของผู้นำ และผลการวิจัยภาคสนามยังพบว่า ปัจจัยความสำเร็จของชุมชนแม่กำปองที่สำคัญที่สุดคือการมีผู้นำที่มีศักยภาพ มีวิสัยทัศน์ รอบรู้ และมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ รู้จักนำทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนมาใช้จัดการท่องเที่ยว สามารถโน้มน้าวใจคนในชุมชนและเป็นผู้ดำเนินกิจกรรมต่างๆ ทำให้ชาวบ้านเชื่อถือและให้ความร่วมมือ แนวทางการส่งเสริมผู้นำชุมชนจากผลการวิจัยอีกประการหนึ่งคือการส่งเสริมให้ชุมชนค้นหาผู้นำธรรมชาติของตน และหากรวมอยู่ในตัวผู้นำแบบทางการด้วยแล้ว จะยังมีพลังบารมีในการขับเคลื่อนกระบวนการเปลี่ยนแปลงทั้งหลาย สอดคล้องกับโครงการผู้นำชุมชนสร้างสรรค์ (Creative Communities Leadership Project: CCLP) ของประเทศสหรัฐอเมริกา ที่บ่มเพาะคนรุ่นใหม่โดยให้ผู้นำชุมชนจากเมืองต่างๆ ฝึกจัดทำแผนพัฒนาชุมชน

ของตนและผลักดันให้ดำเนินการตามแผน โดยมีทีมที่ปรึกษาเป็นพี่เลี้ยง (TCDC, 2553: ออนไลน์)

แนวทางการส่งเสริมทุนมนุษย์ประการสุดท้ายคือการส่งเสริมการเรียนรู้ โดยให้ชาวบ้านร่วมกิจกรรมชุมชน อันเป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดการเรียนรู้และการสร้างนวัตกรรมร่วมกัน สอดคล้องกับที่ฮาร์วีย์ และวิคทอรี (Harvey, L. & Victory, J., 2004: 15-18) กล่าวว่ากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ มีดังนี้ 1) เห็นคุณค่า (Appreciate) ช่วยกันค้นหาทุนของชุมชน 2) ระดมสมอง(Brainstorm) ร่วมกันคิดประเด็นที่ต้องการพัฒนา และจัดลำดับความสำคัญ 3) แผนที่ความคิด (Concept Map) เลือกประเด็นการพัฒนาและทำแผนที่ความคิดการดำเนินงาน 4) สนทนา (Dialogue) การร่วมกิจกรรมเป็นการพัฒนาทักษะการเรียนรู้ของคนในชุมชนไปพร้อมๆ กับผลสำเร็จในการพัฒนา และสอดคล้องกับโกวิท พวงงาม (2553: 156) ที่กล่าวว่า การเรียนรู้ในทางพัฒนาชุมชนคือการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน จะทำให้ชาวบ้านตื่นตัวและตัดสินใจในการพัฒนาชุมชนร่วมกัน และผลการวิจัยภาคสนามพบว่าแกนนำชุมชนเห็นว่าตนเองได้เรียนรู้ ดังคำกล่าวที่ว่า “การได้มาใช้ชีวิตที่นี่และมีโอกาสทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทำให้วิธีคิดเปลี่ยน เพราะได้มีโอกาสเรียนรู้ในเวทีความรู้ต่างๆ เยอะมาก ได้ประสบการณ์ใหม่ๆ ได้นำเอาความรู้จากเวทีมาปรับใช้ในชุมชน นำกลับมาค้นหาเรื่องราวของแพรกหนามแดง จนเราได้รู้จักแพรกหนามแดงมากขึ้น” (ปัญญา ไตกทอง, สัมภาษณ์ 5 สิงหาคม 2555)

6. ผลการวิจัยพบว่าแนวทางการส่งเสริมด้านทุนสังคม ข้อแรกคือส่งเสริมให้คนในชุมชนมีความอดทนและเปลี่ยนวิธีคิดต่อความคิดและวัฒนธรรมที่แตกต่าง สอดคล้องกับลิซิท ธีรเวคิน (2553: 7) ที่กล่าวว่าชุมชนประกอบด้วยคนที่มีความต้องการ ความชอบ และค่านิยมแตกต่างกัน และมีทรัพยากรจำกัด ความขัดแย้งในทางผลประโยชน์ อำนาจ ความคิด หรือ

ค่านิยม จึงเป็นเรื่องปกติ และฮาร์วีย์และวิคทอรี (Harvey, L. & Victory, J., 2004: 10) ที่กล่าวว่า การส่งเสริมชุมชนสร้างสรรค์ต้องส่งเสริมให้คนในชุมชนมีใจเปิดกว้างและยืดหยุ่น รู้จักทนรับสิ่งที่ตรงข้ามกับความรู้สึกของตนเอง ปรับเปลี่ยนการมองโลกแบบแยกส่วนเป็นการมองอย่างสร้างสรรค์ เห็นว่าชีวิตเป็นเรื่องของการกระทำต่อกันและการตอบสนองที่ส่งเสริมความเจริญอกงาม หากเกิดการเปลี่ยนแปลง ชุมชนสร้างสรรค์จะใช้เวลาน้อยในการทำความเข้าใจ สร้างความคุ้นเคย และตอบรับอย่างสร้างสรรค์ คนในชุมชนต้องมีขันติที่จะรับฟัง เรียนรู้ เข้าใจ และปฏิบัติต่อผู้อื่นที่มีความคิด วัฒนธรรม และความเชื่อแตกต่างไปจากตน นอกจากนี้ สุวรรณี คำมั่น และคณะ (2551: 15) กล่าวว่าสังคมไทยมีความขัดแย้งและมีแนวโน้มที่จะแก้ปัญหาต่างๆ ด้วยความรุนแรง และทำผิดกฎระเบียบ กติกาทางสังคมมากขึ้น จึงควรหาวิธีการส่งเสริมให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันโดยการเคารพและให้เกียรติกัน จะทำให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ และผลการวิจัยภาคสนามยังยืนยันว่าชุมชนบางแห่งมีความขัดแย้งอย่างรุนแรงถึงขั้นวิกฤต ดังชาวบ้านเล่าว่า “จากคนเป็นพี่เป็นน้องกลายมาเป็นศัตรู” “กลายเป็นเรื่องทะเลาะกันใหญ่โต” หรือบางชุมชนมีความขัดแย้งอยู่ภายในแต่คนนอกไม่รู้สึกรู้สียง อาจเพราะอยู่ในชนบทและชาวบ้านยังคำนึงถึงความเป็นเครือญาติ ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า “ผู้ใหญ่ก็เป็นหลานนี่แหละ แต่เขาชอบเชื่อคนอื่น” “ปู่ย่ามาม่าอวยคุณอวยให้คำปรึกษาอยู่ข้างนอก เห็นอะไรไม่ถูกต้อง เขาก็บอกเราอีกทีหนึ่ง เขาไม่อยากยกทะเลาะกับเด็ก” บางครั้งชาวบ้านก็รู้จักอดทนต่อสิ่งที่ตนเองไม่ชอบหรือความเชื่อที่ต่างจากตัวเอง ดังที่แม่เฒ่าคนหนึ่งกล่าวว่า “คำพูดคนเรามันเหมือนมีด เราไม่พูดเสียดีกว่า เราไม่ชอบเขาก็เฉยๆ เขาจะร้องจะรำก็เรื่องของเขา เราก็ไปวัดของเรา หลวงพ่อที่วัดนั้นบอกว่าคุณมือมันไม่ใช่พุทธ แต่เขามาขอความร่วมมือเราก็ให้เขาละ เราให้เงินทำบุญ” จะเห็นได้ว่าความขัดแย้งในชุมชนมิได้เป็นอุปสรรค

ในการพัฒนาเสมอไป ชุมชนยังจัดการความขัดแย้งเหล่านั้นได้เองและสามารถพัฒนาชุมชนให้มีชื่อเสียงได้ ความอดทนต่อความแตกต่างเป็นเรื่องที่เรียนรู้ได้ และมีความสำคัญในสังคมปัจจุบัน ความเชื่อที่ว่าสมาชิกในชุมชนควรมีค่านิยมที่เหมือนกัน และพยายามทำให้สังคมมีวัฒนธรรมเดียวถือเป็นมุมมองที่ไม่ถูกต้อง (OECD, 2000: 167-169) เรากำลังเผชิญกับยุคของการไม่มีขั้ว ความขัดแย้งทางวัฒนธรรม และการสูญเสียอัตลักษณ์ แม้ความขัดแย้งอาจเป็นวิกฤติที่ทำให้เกิดการพัฒนาก็ตาม แต่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติเป็นสิ่งที่มีค่ามากกว่า อย่างไรก็ตาม ชุมชนควรมีค่านิยมร่วมส่วนหนึ่งเหมือนกันและมีข้อตกลงร่วมกันในการปฏิบัติและการปรับปรนเข้าหากัน จึงจะเจริญเติบโตได้ภายใต้ระบบความเชื่อที่หลากหลาย การรวมเข้าด้วยกัน (Inclusion) และการยอมรับ (Tolerance) เป็นสิ่งที่เรียนรู้ได้ จึงควรส่งเสริมให้คนในชุมชนสร้างทัศนคติเช่นนี้ และจากผลการวิจัยภาคสนามพบว่า ชาวแพวกหนามแดงแก้ปัญหาความขัดแย้งด้วยการรับฟังกัน ดังคำบอกเล่าว่า “เป็นการออกแบบประตูน้ำที่ตรงความต้องการของชาวบ้านทั้งสองฝั่ง” “เป็นกลไกที่ธรรมชาติจัดการเอง ผลสำเร็จที่เกิดขึ้นจากความร่วมมือกัน ทำให้ความสัมพันธ์อันดีของคนสองฝั่งกลับมาอีกครั้ง” (ศิลา อุมวาทย์, สัมภาษณ์ 5 สิงหาคม 2555)

ความอดทนต่อความแตกต่าง การมีใจเปิดกว้าง และความยืดหยุ่น เป็นเรื่องคล้ายกัน ความคิดสร้างสรรค์และการสร้างนวัตกรรมเกิดขึ้นได้จากการมีความคิดเชิงบวกและการตอบรับโอกาสที่เข้ามา ดังที่ นฤตม์ เทอดสถีรศักดิ์ (2550: 97) กล่าวว่าชุมชนที่ดีคือชุมชนที่มีความยืดหยุ่นสูง สามารถปรับเปลี่ยนตนเองเพื่อตอบสนองวิกฤตหรืออุปสรรคต่างๆ ด้วยวิธีการที่สร้างสรรค์ และผลการวิจัยภาคสนามพบว่า ชุมชนมีความยืดหยุ่นในการทำงาน ดังกรณีชุมชนแม่กำปองกับการแก้ไขปัญหายาเสพติดในเด็กวัยรุ่นที่ผู้ใหญ่บ้านต้องนำตัวผู้ติดยาเข้ารับการบำบัด แต่

ในทางปฏิบัติให้ผู้ปกครองช่วยดูแลบุตรหลานแทน หากประสงค์ให้เข้ารับการบำบัดจึงแจ้งชื่อแก่ผู้ใหญ่บ้าน (พรหมินทร์ พวงมาลา, สัมภาษณ์ 9 พฤศจิกายน 2555) การส่งเสริมให้คนในชุมชนมีความยืดหยุ่นคือให้รู้จักผ่อนปรนและปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลง ไม่กลัว และมองการเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องปกติ รู้จักหาวิธีการทำงานแบบใหม่ รู้จักนำความคิดของผู้อื่นมาใช้แม้จะต้องเปลี่ยนแปลงหรือเป้าหมายบ้าง หรือสำเร็จน้อยกว่าที่คิดก็ตาม

ผลการศึกษายังพบว่าแนวทางการส่งเสริมด้านทุนสังคม ควรส่งเสริมให้คนในชุมชนมีจิตสำนึกชุมชน (Community Consciousness) สอดคล้องกับ โกวิทย์ พวงงาม (2551: 161) ที่กล่าวว่าจิตสำนึกชุมชนและจิตวิญญาณชุมชน (Community Spiritual) เป็นลักษณะของชุมชนที่ดี คนในชุมชนควรมีจิตสำนึกชุมชน เห็นว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน (Sense of belonging) เคารพและรับฟังความเห็นของผู้อื่น ยอมรับความหลากหลาย เห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน และปรารถนาที่จะร่วมแก้ปัญหาชุมชน มีจิตวิญญาณชุมชน คือ จงรักภักดีและเสียสละเพื่อชุมชน เกิดความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีพลังเสมือนชุมชนมีชีวิต มีวิญญาณ เป็นพลังที่ทำให้คนในชุมชนมีความสุข

7. ผลการศึกษาพบว่าแนวทางส่งเสริมชุมชนสร้างสรรค์ในประเทศไทยด้านทุนวัฒนธรรม ข้อแรกคือส่งเสริมการสืบสานวัฒนธรรมของชุมชน โดยให้ชุมชนรู้จักและดำรงวัฒนธรรมของตน รู้จักเชื่อมโยงและใช้ประโยชน์จากวัฒนธรรมในเชิงเศรษฐกิจและสังคม ใช้มรดกวัฒนธรรมเป็นรากฐานเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ หรือปรับประยุกต์ให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงโดยไม่ละทิ้งตัวตนของชุมชน ทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้หากเกิดวิกฤติจากสังคมภายนอก สอดคล้องกับที่ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2553: 1-3) กล่าวว่า ชุมชนเป็นสถาบันสำคัญที่สุดในสังคมไทย เป็นแกนกลางของสังคม การพัฒนาประเทศที่แท้จริงต้อง

พัฒนาระบบชุมชนที่เรียกว่า “เศรษฐกิจวัฒนธรรม” (ประเวศ วะสี อ้างในฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2553ข: 2) ที่ไม่ได้คำนึงถึงเงินอย่างเดียว แต่คำนึงถึงครอบครัว ชุมชน วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมไปพร้อมกัน เป็นเศรษฐกิจของครัวเรือนที่เชื่อมโยงชีวิตจิตใจ สังคมและสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกัน เป้าหมายคือให้ชุมชนไทยเจริญทางวัตถุ แต่รักษาไว้ซึ่งความผูกพันในครอบครัว เครือญาติ และความมีน้ำใจในชุมชน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2553ก: 47) และสอดคล้องกับที่ฐนิธ กิตติอำพน (2553: 1) กล่าวว่าการพัฒนาประเทศไทยในศตวรรษที่ 21 คือการส่งเสริมด้านวัฒนธรรม ประเทศและเมืองต่างๆ ทั่วโลกต่างหันมาใช้วัฒนธรรมท้องถิ่นในการพัฒนาตามแนวทางเศรษฐกิจสร้างสรรค์ เห็นได้จากจำนวนสมาชิกเครือข่ายเมืองสร้างสรรค์ของยูเนสโก ที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง และต่างนำเสนอเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตน เช่น เมืองแห่งศิลป เมืองแห่งอาหาร เมืองแห่งวรรณกรรม เป็นต้น นอกจากนี้ นฤตม์ เทอดสถีรศักดิ์ (2550: 57) ได้กล่าวถึงประเทศญี่ปุ่นว่ามีเอกลักษณ์และความเป็นตัวตนทางวัฒนธรรม ประกอบกันเป็นความคิดสร้างสรรค์ สะท้อนให้เห็นในสินค้าที่ผลิตและจำหน่ายไปทั่วโลก และรักษาความสมดุลใน 3 ลักษณะ คือ สมดุลระหว่างของเดิมกับของใหม่ ระหว่างคุณค่ากับเทคโนโลยี และระหว่างเกษตรกรรมกับอุตสาหกรรม และผลการวิจัยภาคสนามพบว่า บ้านแม่กำปองยังคงธำรงรักษาวัฒนธรรม ล้านนาและบ้านภูงิ้วยังคงธำรงรักษาวัฒนธรรมผู้ไทไว้ได้อย่างดี มีเอกลักษณ์ที่แสดงความเป็นตัวตนของชุมชนซึ่งโดดเด่นกว่าที่อื่น และเป็นวิถีชีวิตปัจจุบันของชาวบ้าน เพราะเป็นชุมชนขนาดเล็กในชนบท ชาวบ้านเป็นเครือญาติที่ย้ายถิ่นตามกันมา จึงมีความใกล้ชิดกัน เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และมีความตั้งใจรักษาวัฒนธรรมของตนไว้ ดังที่ชาวบ้านภูตั้งใจอนุรักษ์ วัฒนธรรมด้านการแต่งกาย ภาษา และอาหาร พวกกัน แต่งกายด้วยชุดผู้ไทในงานประเพณีต่างๆ พูดภาษา ผู้ไทในครอบครัว และส่งเสริมให้โรงเรียนในชุมชน

สอนภาษาผู้ไท และใช้ภาษาผู้ไทในการร้อง รำ และพยายามประยุกต์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป แม้บางครั้งอาจมีความเห็นไม่ตรงกันบ้าง ดังเช่นในการแต่งเพลงประจำหมู่บ้าน ประชาชนชาวบ้านเห็นว่าการปรับเนื้อเพลงให้มีเนื้อหาทันสมัยนั้นไม่ถูกต้อง เนื่องจากสวนทางกับความต้องการในการอนุรักษ์ ด้านภาษา (ประยงค์ แสนสุข, สัมภาษณ์ 13 พฤศจิกายน 2555)

ผลการศึกษายังพบว่า ควรส่งเสริมให้ชุมชนมีพื้นที่ให้ความคิดสร้างสรรค์ด้านศิลปวัฒนธรรม ได้แสดงออกอย่างอิสระโดยไม่มีการสกัดกั้นมีสิ่งแวดล้อมทางกายภาพสวยงาม แปลกตา สร้างแรงบันดาลใจและส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ ซึ่งสอดคล้องกับที่บูลิก (Bulick, B., 2003: 5) กล่าวว่าการพัฒนาทุนวัฒนธรรมเปรียบเสมือนอาหารแห่งความคิดที่จะทำให้ชุมชนเกิดความคิดสร้างสรรค์ แต่ละชุมชนสร้างขึ้นจากลักษณะเฉพาะและบริบทของตน วิธีการหนึ่งคือการส่งเสริมพื้นที่สร้างสรรค์ (Creative Places) เช่น การบูรณะอาคารร้างเป็นที่ทำงานของศิลปินหรือเป็นร้านอาหาร เพื่อให้บรรดานักคิดสร้างสรรค์มาพบกัน และการใช้พื้นที่สาธารณะเพื่อจัดกิจกรรมใหม่ๆ เช่น ปิดถนนจัดงานเทศกาล เป็นต้น ทำให้มีพื้นที่ให้วัฒนธรรมที่หลากหลายได้มาพบกันและรวมเข้าด้วยกัน

8. ผลการศึกษาพบว่า แนวทางการส่งเสริมด้านทุนทรัพยากร ควรส่งเสริมการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การใช้เทคโนโลยี และการบริหารจัดการทรัพยากร และจากผลการวิจัยภาคสนามพบว่า ชุมชนแม่กำปองจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์โดยใช้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นจุดขายให้นักท่องเที่ยวได้รับอากาศบริสุทธิ์ ชมธรรมชาติสวยงาม ได้พูดคุยกับชาวบ้าน นั่งทานอาหารริมลำธาร พืชผักเก็บจากริมรั้ว ค่ำลงนอนฟังเสียงน้ำไหล เข้าไปวัดทำบุญ ชีวิตเสมือนหยุดนิ่งชั่วขณะเพื่อซึมซับพลังชุมชนบ้านภูใช้ท้องทุ่งนา ทิวเขา และลำธาร เพื่อเสริม

จุดขายด้านวัฒนธรรมเช่นกันและชุมชนแพรกก
หนามแดงใช้น้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการประกอบอาชีพ
ทุกชุมชนมีการจัดการทรัพยากร ซึ่งสอดคล้องกับที่
เสรี พงศ์พิศ (2552: 41) กล่าวว่าการจัดการทรัพยากร
เป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาเพื่อความยั่งยืน ประเทศ
ไทยมีศักยภาพที่จะพัฒนาบนฐานทรัพยากรดิน
น้ำ ป่า ความหลากหลายทางธรรมชาติ ซึ่งเป็นจุด
แข็งของไทยที่นำไปแข่งขันได้

ผลการวิจัยภาคสนามพบว่า บ้านแม่กำปอง
มีความโดดเด่นด้านการบริหารจัดการ ทำให้เกิด
กิจกรรมใหม่อย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ชุมชนมีชื่อเสียง
นักท่องเที่ยวและรายได้ของชุมชนเพิ่มขึ้น ชุมชนจึง
ออกกฎระเบียบต่างๆ เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและรักษาสิ่งแวดล้อม รวมถึงจัดระบบสวัสดิการและ
การจัดสรรผลประโยชน์ที่เป็นธรรมต่อสมาชิกทุกคน
ส่วนชุมชนแพรกกหนามแดงและชุมชนบ้านภู ต่างก็
บริหารจัดการตนเองจนมีชื่อเสียงเช่นกัน ทุกชุมชนมี
เป้าหมายหลักในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนใน
ชุมชน การเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวเป็นสิ่งที่ตามมาทีหลัง
ความสำเร็จเหล่านี้เกิดจากการมีเป้าหมายร่วมที่ชัดเจน
การมีส่วนร่วมของชาวบ้าน และการตอบใจത്യความ
ต้องการที่แท้จริงของชุมชน จึงควรส่งเสริมให้ชุมชน
ร่วมกันแสวงหารูปแบบการจัดการที่เหมาะสมกับตนเอง
ให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้จากการมีส่วนร่วม
เป็นการเตรียมชุมชนเพื่อรองรับความเปลี่ยนแปลง
สามารถจัดการกับปัญหาที่จะเกิดกับตนเอง ครอบคลุม
และชุมชน และพึ่งตนเองได้ในอนาคต

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1. ข้อเสนอแนะด้านทุนมนุษย์ ชุมชนควร
ส่งเสริมให้สมาชิกมีโอกาสทำงานร่วมกันเพื่อค้นหา
หรือบ่มเพาะผู้นำตามธรรมชาติ ส่งเสริมปราชญ์
ชาวบ้านที่ขาดความรู้ด้านวิชาการให้ถ่ายทอด
ประสบการณ์แก่คนรุ่นใหม่หรือลูกหลานที่มีความรู้
ด้านวิชาการนำไปต่อยอด ส่งเสริมชาวบ้านให้เป็นคน

ช่างคิดและชาญฉลาด เห็นคุณค่าของสิ่งใกล้ตัวและ
คิดได้ว่าจะนำไปใช้อย่างไร ใช้กระบวนการประชา
พิชัยให้ชาวบ้านเรียนรู้ ค้นพบศักยภาพของตน
วิเคราะห์ชุมชน จัดทำแผนแม่บทและดำเนินการตาม
แผน ต่อยอดความรู้เศรษฐกิจชุมชนด้วยนวัตกรรม
และความรู้ด้านธุรกิจที่สอดคล้องกับชุมชน

2. ข้อเสนอแนะด้านทุนสังคม ควรส่งเสริม
ให้คนในชุมชนมีวิถีจัดการความขัดแย้งอย่าง
สร้างสรรค์ด้วยการร่วมมือ (Collaboration) และการ
ประนีประนอม (Compromising) เพื่อให้เกิดประโยชน์
แก่ทุกฝ่ายและเกิดการเรียนรู้ไปพร้อมกัน ซึ่งอาจต้อง
มีผู้เสียสละบ้าง โดยการเปิดวงสนทนา (Dialogue)
เปิดใจรับฟังและร่วมพูดคุย มุ่งแก้ไขปัญหาและหาข้อ
เสนอแนะ ไม่เน้นหาผู้ผิด สร้างความไว้วางใจและ
ความรู้สึกปลอดภัย เพื่อให้ข้อมูลหรือแสดงความ
คิดเห็นอย่างอิสระ ให้มีใจเปิดกว้าง (Openness)
พร้อมรับประสบการณ์ใหม่ และรับฟังความเห็นต่าง
ให้ชุมชนมีเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ อาศัยองค์
ความรู้จากภายนอกและกลไกส่งเสริมที่เหมาะสม
มาสร้างสรรค์ชุมชน

3. ข้อเสนอแนะด้านทุนวัฒนธรรม
ควรส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีกับเครือข่ายในชุมชน
ให้ใกล้ชิด สร้างจิตสำนึกชุมชน ความไว้วางใจ
การช่วยเหลือกัน และการจัดการดูแลกันเองเมื่อมี
สมาชิกประพฤติไม่ถูกต้อง ส่งเสริมการรักษาสภาพ
แวดล้อมและคงไว้ซึ่งวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน
จัดการท่องเที่ยวอย่างรัดกุม ใช้ความเป็นบ้านนอก
ของชนบทไทยเป็นเสน่ห์และจุดขาย ส่งเสริมเศรษฐกิจ
ชุมชนโดยใช้ความหลากหลายของชุมชนและวัฒนธรรม
ให้ชุมชนเห็นความสำคัญของศิลปะ (Arts) รู้เรื่องศิลปะ
เรียนศิลปะ และรักศิลปะ เนื่องจากศิลปะเป็นเครื่องมือ
สำคัญที่จะทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์และเป็นผล
แห่งความคิดสร้างสรรค์ ส่งเสริมการผลิตภัณฑียีนค้า
ชุมชนจากความคิดสร้างสรรค์ที่ไม่จำเป็นต้องแหวกแนว
หรือหรูหรา แต่รวมเอาสิ่งใกล้ตัวที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น

เน้นคุณค่า วิธีชีวิต เปลี่ยนด้วยมุมมองใหม่ให้เป็นของใหม่ไม่ซ้ำใคร ไม่ผลิตสินค้าซ้ำๆ อันเป็นการทำลายอัตลักษณ์ของชุมชน กล้าคิดนอกกรอบ และไม่เลียนแบบตัวเองโดยใช้ปัจจัยเดิมๆ ตลอด ทำให้สิ่งใหม่ไม่เกิดขึ้น

4. ข้อเสนอแนะด้านทุนทรัพยากร ชุมชนควรพัฒนานวัตกรรมจากภูมิปัญญาในท้องถิ่นผสมผสานกับเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับบริบทและทรัพยากรของตน เพื่อเป็นการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า มีแนวความคิดพัฒนาแบบองค์รวม โดยคำนึงถึงความสมดุลของเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม และให้ชุมชนจัดการตนเอง และมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องช่วยเสริมให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้น ในการออกแบบสินค้าและบริการของชุมชน ไม่เป็นการใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลือง เนื่องจากการสร้างทรัพยากรใหม่เป็นเรื่องยากลำบาก ดังตัวอย่างการผลิตเก้าอี้ไม้ไผ่ซึ่งเป็นไม้โตเร็วและหาง่ายในพื้นที่

ข้อเสนอแนะต่อการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาแนวทางการส่งเสริมชุมชนสร้างสรรค์ในประเทศไทยในแต่ละด้านให้ครอบคลุมชัดเจนยิ่งขึ้น
2. ควรศึกษาแนวทางการส่งเสริมชุมชนสร้างสรรค์ในแต่ละภูมิภาคของประเทศ
3. ควรศึกษาการพัฒนา รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การจัดการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ หรือการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ในกรณีศึกษาต้นแบบ
4. ควรศึกษาแนวทางการส่งเสริมทุนวัฒนธรรมของชุมชนอย่างยั่งยืน
5. ควรศึกษาแนวทางการส่งเสริมทุนทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- โกวิทย์ พวงงาม. (2553). การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์.
- คุณากร วาณิชยวิรุฬห์. (2552). เศรษฐกิจสร้างสรรค์ : เขามั่งคั่งจากความคิดกันอย่างไร. แปลจากเรื่อง THE CREATIVE ECONOMY: How people make money from ideas โดย Howkins, J. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2553) ก. การเป็นสมัยใหม่กับแนวคิดชุมชน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์
- _____. (2553) ข. เส้นทางการระบบเศรษฐกิจวัฒนธรรมชุมชนไทย. เอกสารประกอบการปาฐกถาสมัชชาวิชาการเกษตรกรรมยั่งยืน. 22 มีนาคม 2553. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ดวงจันทร์ อาภาวัชรุจน์ เจริญเมือง. (2547). เมืองยั่งยืนในเอเชีย แนวคิดและประสบการณ์จากเมืองนาราและบาห์ลี. สถาบันวิจัยสังคม, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ฐนิธ กิตติอำพน. (2553). เมืองและชุมชนสร้างสรรค์. เอกสารการสัมมนา Thailand International Creative Economy Forum โดยกรมทรัพย์สินทางปัญญา. วันที่ 29-30 พฤศจิกายน 2553.
- นภาพรณี หะวานนท์ และพิสมัย รัตนโรจน์สกุล. (2548). การเสริมสร้างทุนทางสังคมเพื่อชุมชนเข้มแข็ง. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- นฤตม์ เทอดสถีรศักดิ์. (2550). Global Village มหัศจรรย์แห่งหมู่บ้านหลังเขา พอเพียงและยั่งยืนท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ ดั่งฝันดี เซ็นเตอร์.

- ลิขิต ธีรเวคิน. (2553). การเมืองและการปกครองของ
ไทย. พิมพ์ครั้งที่ 8, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุวิทย์ เมษินทรีย์. (2550). โลกพลิกโฉม ความมั่งคั่ง
ในนิยามใหม่. กรุงเทพฯ : บริษัท สยาม เอ็ม
แอนด์พัลลัซซิ่ง จำกัด.
- สุวรรณี คำมั่น และคณะ. (2551). ทุนสังคมกับการ
พัฒนาทุนมนุษย์.เอกสารการสัมมนาวิชาการ
สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจ
และสังคมแห่งชาติ. 29-30 พฤศจิกายน
2551.
- เสรี พงศ์พิศ. (2552). ยุทธศาสตร์พัฒนาท้องถิ่น.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์พลังปัญญา.
- อาภาพร กระโหมงศ์. (2552). การศึกษาปัจจัยที่
ส่งผลต่อความสำเร็จในการประกอบกิจการ
ที่พัทลุงผู้พัฒนาธรรมชนบท. วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาวิทยาศาสตร์
การกีฬา คณะวิทยาศาสตร์ การกีฬา
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Bulick, B., et al. (2003). Cultural Development in
Creative Communities. "Monograph"
E-journal, November 2003. Americans
for the Arts.
- DFID. (2000). Sustainable Livelihoods Guidance
Sheets. Department for International
Development. [Online]. Accessed 16
February 2011, Available from www.
livelihood.org/info_guidancesheets.htm.
- Eger, J. M. (2003). The Creative Community :
Forging The Links between Art Culture
Commerce & Community. The California
Institute for Smart Communities. San
Diego State University. U.S.A.
- Florida, R. (2004). The Rise of the Creative Class :
and how it's transforming work,
leisure, community, & everyday life.
New York: Basic Book.
- Harvey, L. & Victory, J. (2004). The Creative
Community Handbook : A Leap to
Possibilities Thinking. A project of the
Michigan State University Community
and Economic Development Program
(CEDP).
- Hui, D.(Ed.). (2005). A Study on Creativity Index.
Home Affairs Bureau, The Hong Kong
SpecialAdministrative Region Government.
- Kreidler, J. & Trounstine, P. (2005). Creative
Community Index : Measuring Progress
Toward A Vibrant Silicon Valley. Cultural
Initiatives Silicon Valley.
- OECD. (2000). The Creative Society of the 21st
Century. Paris: Head of Publications
Division.
- TCDC. (2553). "Creative Communities Leadership
Project: CCLP" [Online]. Accessed 14
February 2010, Available from http://
www.creativeclass.com/ creative_ class
_communities